

Cilt 4 / Sayı 2 / Kış 2024

Araştırma Makalesi

Nedîm'in Şiirlerinde Hedonizm İzleri

Murat Yılmaz

Doktor

ORCID: 0009-0005-8246-8647

turkolog.dr.muratyilmaz@gmail.com

Yılmaz, Murat. "Nedîm'in Şiirlerinde Hedonizm İzleri". *KÜN: Edebiyat ve Kültür Araştırmaları*

Dergisi 4.2 (Kış 2024): 38-53.

DOI: <https://doi.org/10.54281/kundergisi.49>.

Geliş Tarihi: 21.08.2024 / Kabul Tarihi: 18.11.2024 / Yayımlanma Tarihi: 30.12.2024

Bu çalışma Creative Commons Attribution 4.0 International License ile lisanslanmıştır.

Nedîm'in Şiirlerinde Hedonizm İzleri

Murat Yılmaz

Özet

Hazcılık, kökeni Antik Yunan'a dayanan bir felsefe olup ruhsal hazlara yönelen epiküryen anlayış ve tensel hazlar düzlemindeki hedonist yaklaşımla irtibatlandırılmıştır. Hazcılık felsefesi her daim edebiyatla yakın ilişkiler içinde olmuştur. Dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde bu felsefenin hem ruhsal hem de tensel boyutunun yansımaları gözlemlenmiştir. Klasik Türk şiirinin muhtevasını oluşturan ana tema aşktır. Klasik Türk şiirlerinde aşk teması ilk bakışta reel ölçütlerde kadın-erkek arasındaki yoğun duygu ortamının betimlenmesi zemininde ele alındığı izlenimi verirken şiirlerin derinliklerinde dinî-tasavvufî birçok unsurun var olduğu görülmüştür. Çeşitli mazmunlarla şekillendirilen bu girift yapıdaki şiirler bünyesinde zahirî ve bâtnî anlamlar barındırmaktadır. İlahi aşkın dünyevi aşkla harmanlanarak estetize edildiği klasik Türk şiir formunda reel aşkın yakıcı tahribatı, ilahi aşka ulaşmada köprü işlevi görmüştür. Özünde epiküryen bir hazla uzun vadeli ve sürdürülebilir ruhsal huzurun izini süren klasik Türk şiirinin referansı, Türk- İslam tasavvuf anlayışıdır. Klasik Türk şiirinde dünyevi aşkla ilahi aşkın ayırt edilemez muğlaklıkta yazıldığı şiirlerle de karşılaşmak mümkündür. Bu şiirlerde zaman zaman anlık ve geçici hazların varlığı hissedilse de tam anlamıyla bir hedonist tavırdan söz etmek iddialı olacaktır. Bununla beraber klasik Türk şiirinde maddesel ve tensel hazzı temel alan hedonizm ekseninde şiir inşa eden şairler de bulunmaktadır. Bu şairler içinde gerek yaşadığı dönemin modu gerek dünyevi zevklere olan yönelimi ile Nedîm özel bir konuma sahiptir. Lale Devri olarak zikredilen dönemin şairlerinden Nedîm'in bazı şiirlerinde karşılaşılan hedonist tavır klasik Türk edebiyatı içinde yeni, özgün ve yönlendirici nitelikler taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler: Hedonizm, Nedîm, felsefe, şiir, haz.

Abstract

Traces of Hedonism in Nedîm's Poems

Hedonism is a philosophy that dates back to ancient Greece and is associated with the epicurean approach to spiritual pleasures and the hedonist approach to sensual pleasures. The philosophy of hedonism has always been in close relations with literature. As in world literature, reflections of both the spiritual and sensual dimensions of this philosophy observed in various periods of Turkish literature. The main theme that forms the content of classical Turkish poetry is love. While the theme of love in classical Turkish poems gives the impression at first glance that it is handled on the basis of depicting the intense emotional environment between men and women in real terms, it is seen that there are many religious-mystical elements in the depths of the poems. These intricately

structured poems, shaped by various themes, contain apparent and esoteric meanings. In the classical Turkish poetry form, where divine love is aestheticized by blending it with worldly love, the burning destruction of real love serves as a bridge to reach divine love. The reference of classical Turkish poetry, which essentially traces long-term and sustainable spiritual peace with an epicurean pleasure, is the Turkish-Islamic understanding of Sufism. In classical Turkish poetry, it is also possible to encounter poems in which worldly love and divine love are written in an indistinguishable ambiguity. Although the presence of instant and temporary pleasures is felt from time to time in these poems, it would be assertive to talk about a completely hedonistic attitude. However, in Classical Turkish poetry, there are also poets who construct poetry on the axis of hedonism based on material and sensual pleasure. Among these poets, Nedîm has a special position both with the style of the period in which he lived and with his orientation towards worldly pleasures. The hedonist attitude encountered in the poems of Nedîm, one of the poets of the period referred to as the Tulip Era, has new, original and guiding qualities in classical Turkish literature. The hedonist attitude encountered in some of the poems of Nedîm, one of the poets of the period referred to as the Tulip Era, has new, original and guiding qualities in classical Turkish literature.

Key Words: Hedonism, Nedîm, philosophy, poetry, pleasure.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, mutlak kurallar dahilinde, kalıplaşmış mazmunlar, sınırlı konular, belirli hayaller, kendine has sanat anlayışı çerçevesinde gelişmiş ve ekseriyetle soyut imgelerle şekillenmiştir. Aşk, sevgili, şarap ve meyhane gibi kavramlar eserlerin genelinde yer alırken, çoğunlukla gerçek-hayal birbirine karışmış bir şekilde kullanılmıştır. Birden fazla anlamın var olduğu divan şiirlerindeki bu muğlak tutum, sanat yapmanın bir getirisi olarak görülse de eserlerin tahlilinde zorlaştırıcı bir olgu olmuştur. Dönemin sosyal, siyasal ve kültürel ortamında şairlerin eserlerinde manevi bir düşünceyi mi yoksa maddi bir hazzı mı konu ettiği, bu estetik anlayış içerisinde aranmaya çalışılmıştır. (Akün 413-14). Dolayısıyla şairlerin şiirlerinde nasıl bir haz kavramını ele alıp yansıttığı muamma olarak kalmıştır. Divan şiirinin temelini oluşturan aşk, sevgili ve şarap kavramı bu çerçevede kimi şairlerce beşerî ve zahirî ölçütlerde, kimi şairlerce de bâtni ve ilahi eksende şiire yansıtılmıştır. Divan şiirinde şarap, meyhane, sevgili vb. kavramların şiire kattığı anlam şairin bu kavramlara yüklediği imgelerle değişime uğramıştır. Şiirlerinde meyhane ve içkiyi coşkun bir duyguyla işleyen, ağzına içki sürmemiş meyhane yolu bilmeyen tasavvuf ehli şairler, manevi hissiyatlarını kendilerine has şiir estetiğiyle ortaya koymuşlardır. Bu şairlerin epiküryen bir hazla yazdıkları şiirlerin anlaşılması bu şiir anlayışına vakıf olmakla mümkün olmuştur. Bunun yanında bahsettiğimiz üzere aşkı beşerî çerçevede ele alıp dünyevi hazın peşinde koşan divan şairlerinin varlığını da unutmamak gerekir. Bu şairler arasında oldukça orijinal bir noktada bulunan Nedîm, mana yüklü şiirlerinde günlük hayatı, sade bir dil ve somut kişiliklerle bezemiştir. Zaman zaman klasik Türk şiirinde dilin sadeleştiği, somut unsurların ve anlamın öne çıktığı dönemler var olmakla beraber bu durum Lale Devri'nde özellikle Nedîm'in şiir anlayışında zirveye çıktığı görülmüştür. Nedîm'in hayat algısındaki zevk, keyif, eğlence ve haz kavramları, şiirlerinde açık bir şekilde algılanmıştır. Edebiyatımızda yeni bir ses olan Nedîm'in şiir anlayışı, köklü olmasa da hatırı sayılır yenilikleri içinde barındırdığı

görülmüştür. Bâkî, Fuzûlî ve Şeyhülislâm Yahyâ'da görülen somut ve dünyevi bakış açısı Nedîm'de daha belirgin çizgilerle şiirde zemin bulmuştur. Yaşanılan aşkın muhatabı olan sevgili artık daha somut bir kişiliktir ve sevgili karşısında da daha farklı bir âşık tipi vardır. İçki ve meyhaneler ise anlık ve dünyevi hazzın vazgeçilmez unsurları olmuştur. Lale Devri'nin sosyal ortamında Nedîm'in ortaya koyduğu bu şiir anlayışı şüphesiz Aristippos Hedonizmi ile örtüşmektedir.

Hedonizm

Antik Yunan felsefesinde mutluluk ve faydanın arasında doğrudan ve somut bir ilişki vardır. Aydınlanma dönemi ve pragmatizm felsefesine etki eden Hedonizm öğretilerinin önemli unsurları olan zevk, mutluluk, acı ve fayda gibi kavramlar Aristippos ve Epiküros'ta da farklı çerçevede ele alınmıştır (Sarfati 105). Hazcı, mutlulukçu ve faydacı yaklaşımlar tarihin çeşitli dönemlerinde farklı formatlarda ele alınmış olup temeli de İlk Çağ felsefecilerinden Demokritos'a dayanmaktadır. Aristippos ve Epikür'ün hazcılığını da oluşturan bu temellerin devamıdır. Hedonizm, en üstün iyiliğin haz olduğunu ileri süren Yunan düşünürler Aristippos ve Epikür'ün geliştirdiği bir felsefi akımdır. Yunanca "Hedone" kelimesinden türemiş olan ve hazcılık anlamına gelen Hedonizm, üç ayrı biçimde değerlendirilmektedir. Bunlardan birincisi değer bilimsel (axiological) hedonizmdir. İnternal bir değer kuramını desteklemektedir ve sadece hazzın var olduğu olguların içsel olarak değerli olduğunu, hazzın dışındaki hiçbir şeyin iyi olmadığını öne sürmektedir. İkincisi psikolojik hedonizmdir. İnsan davranışlarının temelini haz alma isteği ve özellikle de kendi zevkenden kaynaklandığını savunmaktadır. Etik hedonizm ise hazzın bir eylemin ahlaki doğruluğundan kaynaklandığını ifade etmektedir. Bu üç Hedonizm biçimi birçok araştırmacı tarafından irdelenmiş ve onaylanmıştır (Tilley 2). Hedonizm ile ilgili diğer bir tanımlama ise felsefi ve psikolojik hedonizm kavramlarıyla açıklanmıştır. Felsefi hedonizm, insanı, temel amacının en yüksek seviyede hazza sahip olmakla tanımlamaktadır. Psikolojik hedonizm ise güdülenme ile açıklanmaktadır. İnsan, tabiatı gereği zevk aldığı ve haz duyduğu şeylere ulaşmak için güdülenmektedir. Arzularına göre hareket etmeye meyillidir ve arzularına ulaşmak için çaba harcamaktadır (Ünal ve Ceylan 266-67).

Kyrene Okulu'nun kurucusu olan Aristippos'a göre, iyi olan anlık hazlardır. Nitelik olarak hazlar arasında bir fark olmadığını düşünmesine rağmen bedensel hazların tinsel hazlardan daha önemli olduğunu savunmuştur. Hayatın temeline bedensel hazları koyan Aristippos, maddi hazlara daha fazla önem vermiştir. Manevi hazlar geçmiş ve gelecek ile ilgili durumları kapsarken, maddi duygularda anlık duyular mevzubahistir. Aristippos hazzın şiddeti ve miktarına değinirken niceliksel bir hazzı önemsemektedir. Aristippos ömür boyu bir hazzın peşinden koşmak yerine tek tek hazların peşinden gitmeyi daha doğru bulmaktadır. Geçmiş ve gelecekte kaygı duymanın gereksizliğine değinen Aristippos, ruhsal dinginlik ve manevi hazlar yerine insanın içinde bulunduğu anın hazlarına değinmektedir. Epiküros ise Aristippos'dan farklı bir görüş benimsemektedir. Epiküros, güzel bir hayat için bedensel ve anlık hazların yerine niteliksel hazzı temel almaktadır. O, manevi mutluluğa bedensel hazlarla değil, bilgelikle varılacağını düşünmektedir. Epiküros, acının yokluğuyla ortaya çıkan hazların aynı değerde olmadığını ifade ederken zihinsel ya da tinsel dinginliği sağlayan kalıcı uzun süreli hazları statik hazlarla, gelip geçici yoğun haz türü olarak kinetik

hazları bedensel hazlarla özdeşleştirmektedir (Cevizci 146). Böylelikle insanın mutluluğu yakalamasında, ruhsal sükûnete ve bilgeliğe ulaşmasında, bedensel hazların yerine akli kullanması yardımcı olacaktır. Epiküros tinsel hazları bedensel hazlara nazaran daha çok önemsemektedir. O, bedensel hazların varlığını inkâr etmemekle beraber bedensel hazlara karşı zaaf göstermenin doğru olmadığını savunmaktadır. Çünkü bu hazlar insanı acıya ve mutsuzluğa sürüklemektedir. Epiküros'a göre bedensel hazlar hiçbir zaman tatmin edilememektedir. Bu yüzden de bedensel hazların peşinden giden insanlar daima acı çekmeye ve mutsuz olmaya mahkûm olmuşlardır. Öyle ki insan mutlu olmak istiyorsa sade ve durağan hazların peşinden gitmelidir. Bu haz çoğu zaman hazdan çok acının yokluğundan ibarettir. Mutluluk ve huzura insan akli sayesinde ulaşmaktadır.

Batı'da Hedonizm, geniş bir etki alanı oluştursa da dönemlere, değişen düşünce yapılarına ve hayat şartlarına uygun olarak farklılık göstermiştir. Skolastik düşüncenin hâkim olduğu Orta Çağ Avrupa'sında dini merkezde tutan fikir yapısı ekseninde haz, ilahi olanda aranmış dünyevi hazların yerine manevi hazlar öncelenmiştir. İnsanı maneviyattan uzaklaştıran ve nefsinin esiri eden dünyevi zevklerin yasaklandığı bu dönemde, bedeni ve dünyevi zevklerden arınarak manevi hazzı ulaşma temel yönelim olmuştur. Rönesans ve Reform ile Batı düşüncesinde yaşanan değişime paralel olarak hazlar da değişime uğramıştır. Rasyonalizm ve Hümanizm etkisinde insanı merkeze alan düşünce yapısında, gerçek, maneviyat yerine maddiyatta aranmış bu eksende hazzın da niteliği farklılaşmıştır. Duyumların merkezine bedeni koyan dönem anlayışı tinsel özü dışlamış dünyevi hazları hayatın merkezine koymuştur (Acijukiewicz 114).

İslam dünyasında mutluluk ve haz kavramı iki temel anlayışta ilerlese de dünyevi hazlara belirli ölçüde sınırlar koyularak manevi hazlara yönelme görülmüştür. Dinin helal kıldığı tüm dünya nimetlerinden faydalanma özgürlüğüne karşılık, sınırsız anlık dünya zevkleri, geçiciliği ve ahiret hayatını unutturduğu cihetiyle aşağılanmıştır. Manevi hazların yüceltildiği anlayışın hâkim olduğu İslam düşüncesinde Tanrı'nın sevdiği ve rıza gösterdiği her hazzın doğruluğu ve meşruluğu kabul edilmiştir. Dünyevileşmenin yükseldiği Emeviler dönemlerinde dünyevi hazların önemszenmesi, sonraki İslam devletlerine de yansımıştır (Ergün 382). Osmanlı'da ilk dönemlerde yoğun olarak görülmeyen dünyevileşme, yükselme döneminde saray yaşamının ağırlığının hissedilmesiyle had safhaya ulaşmıştır. Saray eğlenceleri, içki meclisleri ve farklı cinsel yönelimlerle imparatorluğun belli kesimi bedensel hazzı kutsayan ve sınırlarını zorlayan davranışlar içinde olmuştur. Şeri kuralların yürürlükte olduğu Osmanlı'da bedensel hazzı yönelen kesimin yanında kendini dine adayarak maneviyata önem vererek manevi hazzın peşinden koşan tarikat, cemaat ve sufi hareketlerin de varlığı görülmüştür. Bu iki grubun haz anlayışı da dönemin edebiyatının temellerini oluşturmuştur.

Kendilerini rind olarak ifade eden kimi divan şairleri, dünyevi bir bakış ile hayattan haz almaya meyyal bir tavır içinde, gazellerinde hayatın güzelliklerinden ve her bir anın zevkini yaşamamanın keyfinden bahsetmişlerdir. Bu şairlerin beyitlerinde bahsettikleri kadın, şarap, sarhoşluk, meyhaneye ve içki meclisleri gibi kavramlar, dünyevi bir algı içinde düşünülebileceği gibi bu kavramlar sembolik anlamlarla tasavvufi boyutta da algılanabilir (Mengi 264-267). Örneğin içki içme ve sarhoşluk, dünyevi bir düzlemde değerlendirileceği gibi divan şiirlerinde bulunan tasavvufi mazmunlar çerçevesinde Tanrı'ya duyulan aşk ve

sonrasında yaşanan şevkin ifadesi de olmuştur. Bu doğrultuda şiirlerinde maddi hazzı ele alan şairlerle manevi hazzı benimseyen şairler divan şiirini çeşitlendirmiş ve öznel bir çerçevede muhabata ulaşmışlardır. Örnek olarak mutasavvıf şair Gülşehri'nin beyitlerindeki sefa, kam alma, lezzet, keyif, zevk, haz gibi kavramlar manevi hazzı ifade etmiştir. Buna mukabil divan edebiyatının yenilikçi yüzü Lale Devri şairlerinden Nedîm, mısralarında ve beyitlerinde sıklıkla dünyevi hazzı ele almış aşk, şarap, zevk ve eğlence kavramlarını reel ölçüde şiirlerine yansıtmıştır. Şüphesiz burada Nedîm'in yaşadığı dönemde içinde bulunduğu sosyal ortam dikkate alınmalıdır.

Nedîm'in Şiir Anlayışı

Zevkin, ihtişamın ve coşkunun hâkim olduğu Lale Devri'nde adından söz ettiren Nedîm, mahallîleşme etkisinde sade bir Türkçe kullanarak günlük yaşamı somut ve canlı bir şekilde yansıtmış ve divan şiirine farklı bir söyleyiş getirmiştir. Sanatıyla kendisinden sonraki dönemlere ışık tutmuş olan şair, Nedîm Mektebi olarak da tanımlanan ekolün öncüsü olmuştur. Nedîm, kalıplaşmış mazmunların dışına çıkarak orijinal hayalleri, etkili, renkli söyleyişi ahenkli bir dille bezemiş, şiirlerinde zevk ve hazzın doruklarına ulaşmaya çalışmıştır. Duygu ve manayı kelime oyunlarına feda etmeyen fakat söz sanatındaki her türlü ustalığı büyük bir tabiilikle bir araya getiren açık, sade ve samimi bir üslup meydana getirmiştir. Duyup düşündüğü, görüp heveslendiği, sevip beğendiği, ayrılıp özlediği her güzel şeyi, zarif ve hayal dolu ruhunun en ince ürperişleriyle birleştirmiş, sonra da bütün bunları çok ince, çok keskin ve şuh bir zekâ ile dışa vurmuştur. Klasik şiirin kurallarını vezinden kafiye, şekilden söyleyişe epeyce genişletmiştir (Budak 138). Devrin günlük yaşantısından birçok detayı bireysel bir bakışla şiirlerine yansıtan Nedîm, realiteden mümkün olduğunca kopmamaya çalışmıştır. O, şiirinde döneminin sosyal hayatını, tabiatı, mimarisini eğlence mekanlarını, modasını ve güzellerini somut ve canlı bir şekilde tasvir etmiştir (Mazıoğlu 53- 66). Anlık ve beşerî zevklerin peşinden koşan Nedîm'in şiirlerine yansıttığı haz dört konu başlığı altında yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki aşk ve sevgili, ikincisi cinsellik, üçüncüsü içki meclisi, meyhaneye ve işret meclisleri, dördüncüsü bahar ve tabiatır. Çalışmamızın bu bölümünde yukarıda belirttiğimiz konu başlıklarındaki haz kavramı Nedîm'in şiirlerinden hareketle incelenmiştir.

Aşk ve Sevgili

Divan şiirinde aşk ve sevgili hazzın ana unsurlarıdır ve sıradan bir arzudan hastalık derecesine varacak tutkulara kadar farklı boyutlarda ele alınmıştır. Hem bedensel bir hazzın nesnesi hem de Tanrı'nın güzellik sıfatının tecellisi olan sevgiliye, aşk ve muhabbet ile ulaşılmaktadır. Aşkın en temel unsuru olan sevgili, kimi zaman ilahi bir karakter kimi zaman da beşerî bir kişiliktir. Divan şiirinde sevgili, idealize edilmiş ve yarı idealize edilmiş olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ekseninde aşk da ilahi ve beşerî olarak sınıflandırılmıştır. İdealize edilmiş sevgili, ilahi ve soyut sevgili olarak iki yönde ele alınmıştır. Tasavvufî bakış açısıyla idealize edilmiş sevgili, sahip olduğu güzelliklerle ilahi sevgilinin niteliklerinin aynasıdır. Sevgilinin tüm özellikleri, ilahi sıfatların tecellisi çerçevesinde irdelenmiştir. İdealize edilmiş sevgilinin bir başka yönü soyut bir sevgili olmasıdır. Cinsiyet ve uzviyetten münezzehe bu soyut sevgili "en" kavramı ile ifade edilmiştir. Onun güzelliğine yüklenen anlamlar nedeniyle soyut sevgili bütününden çok bir parçasıyla veya bir yönüyle ortaya çıkmıştır ve her şarta, her ortama ve

her muhataba uygun hale getirildiği görülmüştür (Gönel, 214-16). Epiküryen bir hazzın unsuru olan idealize sevgili, manevi beklentilerin karşılığı olmuştur:

Garazum ıřkdan hakikatdür

Meyl-i nakş-ı nigâr sûretdür (Necâfî G 152/1).

(Aşktan maksadım hakikattir. Resim gibi güzel sevgilinin nakışlarına duyulan eğilim ise görüntüden ibarettir) (Çavuşoğlu 2001).

Yarı idealize edilmiş sevgili genellikle güzelliği ile ön plana çıkmıştır. Güzelliği teşbih ve mecazlarla yüceltilen bu sevgili tipinin boyu, saçı, ağzı, kaşı, gözü, normal insan uzuvlarına benzememektedir. Yarı idealize edilmiş sevgili tipini mecazi ve beşerî olmak üzere kendi içinde ikiye ayırmak gerekmektedir. Mecazi sevgili, hakiki sevgiliye ulaşmakta bir basamak veya aracı olarak görülmektedir. Mecazi sevgili naz ederken, konuşurken, yürürken, çeşitli mekânlarda görülmektedir. Öpülür, özenir, acı ve keder verir. İlahi sevgilide görülmeyen bu özelliklerle ondan ayrılmıştır:

Çün hakikî ıřk yok iy Cem mecâzîye düriř

Reh-nümâ oldı hakikî ışka çün ışk-ı mecâz (Cem Sultan G 124/5).

(Ey Cem! Hakiki aşka sahip olmadığın için mecaziye çalış. Çünkü mecazi aşk hakiki aşka kılavuz oldu) (Ersoylu 1989).

Yarı idealize edilmiş sevgilinin bir diğeri olan beşerî sevgili daha gerçekçi bir görünümündedir. Günlük hayatta karşılaşılan insanlarla benzerlik göstermektedir. Fiziki özellikleri, giyimi, kuşamı ve tavırlarıyla dünyevi, somut bir kişiliktir. Şiirlerinin temelinde zevk ve eğlence unsurları bulunan Nedîm, yarı idealize edilmiş beşerî sevgilinin fiziki özelliklerini yansıtmaya çalışmaktadır. Dünyevi hazzın kaynağı sevgili kusursuzdur ve mükemmeldir. Sevgilinin bir bütün olarak ele alındığı aşığdaki dörtlükte sevgili, baştan aşığı paha biçilmez güzellikler barındırmaktadır:

Serâpâ hüsn ü ânsın dil-sitansın nâz-perversin

Cüvân-ı mihribansın şûhsun nâzende dil-bersin

Nazîrin yok cihanda hüsn ile mihr-i münevversin

Bahâ olmaz sana cânâ aceb pâkîze gevhersin (Gölpınarlı 368).

Divan şiirlerinin birçoğunda işlenen mecazi aşk, Nedîm'in şiirinde dünyevi zevklerin peşinden koşan bir âşğın beşerî aşkına dönüşmüştür. Nedîm, beyitlerinde manevi aşktan öte beşerî aşkın izlerini sürmüştür. Onun için sevmek, eğlenmek keyif almak hayatının ana gayesi olmuştur:

Çünkü bülbülsün gönül bir gülsitan lâzım sana

Çünkü dil koymuşlar adın dil-sitan lâzım sana

Nev-cüvanlık âlemin tâ kim getirsin yâdına

Dahı pek pîr olmadan bir nev-cüvan lâzım sana (Gölpınarlı 265-66).

Nedîm'in sevgilileri genellikle mecazi sevgili tipinden farklılaşmıştır ve kalıplaşmış fiziki özellikleri değişime ve orijinalliğe kavuşmuştur. Artık siyah saçları ve gözleriyle olağanüstü güzelliğe sahip sevgili, sarışın mavi gözlü hayatın içinden gerçek kişilerdir. Yaşanan aşk beşerî, alınan haz da dünyevidir:

Hurşîd pençesin mi takınmış cebînine

Ol zülf-i zerdden dökülen târler midir (Gölpınarlı 283).

Değil çeşm-i kebûd ol ebruvânın zîr-i tâkında

İki âvâre kumridir ki gelmiş âşiyân tutmuş (Gölpınarlı 292).

Aynı somut ve beşerî sevgili aşağıdaki beyitte de kendini göstermiştir. Nedîm'i bu beyitte kendinden geçiren sevgilisinin kırmızı eteğiyle sıradan bir çengi kızı olduğu anlaşılmaktadır:

Al eteklik olalı cûy-ı murâd üzre habâb

Ber-hevâ etti dili nağme-i der ten yeledi (Gölpınarlı 346).

Bu beyitte de Nedîm'in gönlünü kaptırdığı sevgili şuh bir Rumi güzel değil, kırmızı fesli bir Cezâyirlidir:

Deryâ-yı aşka dün beni baştarda eyledi

Bir tâne âl fesli Cezâyirli âfeti (Gölpınarlı 347).

Nedîm, sevgili ile mecliste zevk ve neşe içindedir. Ehl-i keyif meşrebinden olduğunu ifade eden şair, aşkının tamama ermesi beklentisi içerisinde feleğin nazarının değmesinden çekinmektedir:

Bedr-i temâmıma nazarın değmesin felek

Mecliste ayş ü nûş bu şeb meşrebimcedir (Gölpınarlı 271).

Nedîm, sevgilinin güzelliğine o kadar kendini kaptırmıştır ki sevgilinin güzelliği ile bütünleşmiş ve tüm ayrıntılarına hâkim olmuştur. Dolayısıyla bu güzelliği tam anlamıyla tasvir etme gücüne erişmiştir. Aynaya bakış, güzelin gururunu arttırmıştır. Şair, güzelin kendini seyrettiği aynadır (Kaplan 245).

Edemez kesb-i safâ âyîne-i endâm-veş

Ol ki bir kez yâri sertâpâ derâğûş eylemez (Gölpınarlı 290).

Klasik edebiyatımızda görülen en belirgin mecazi sevgili özelliklerinden biri de sevgilinin ulaşılmazlığıdır. Sevgili her daim burun kıvıran, naz eden, işveli ve sitemkâr bir tip olarak âşığa zulüm ve cefa etmektedir. Âşık, sevgilinin kulu ve kölesi konumundadır. Sevgili karşısında ah çekip inleyen âşık, Nedîm'in şiirlerinde sevgiliye denk bir konuma ulaşmıştır ve

sevgilinin zulmüne sitem ve şikâyet eden ondan yüz çeviren bir kişiliğe dönüşmüştür. (Taştan 454). Aşağıdaki beyitte şairin zulmeden sevgiliye tahammülü kalmamış ve onu ülkeler yıkan Hülâgü'ye benzeterek serzenişte bulunmuştur ve şairin bu ifadeleri beşerî bir sevgili üzerinden dünyevi bir haz peşinde koşan âşığın tepkisini yansıtmaktadır:

Tahammül mülkünü yıkdıñ Hülâgû Hân mısın kâfir

Amân dünyâyı yakdın âteş-i sûzân mısın kâfir (Gölpınarlı 282).

Bir sonraki beyitte ise şair, nazlı sevgiliyi belaya benzeterek mecazi sevgili tipinden de iyice uzaklaşmaktadır:

Kız oğlan nâzı nâzıñ şeh-levend âvâzı âvâzıñ

Belâsın ben de bilmem kız mısın oğlan mısın kâfir (Gölpınarlı 282).

Cinsellik

Divan şiirinde mecazi aşk, beşerîden ilahiye doğru evrilmiştir ve ekseriyetle birbirlerine girift ve iç içe yer almışlardır. Divan şiirindeki mecazi aşk estetize edilmiş bir aşktır. İslam'ın edep ölçülerine göre şekillenmiştir ve içinde cinselliğe yer yoktur (Kurnaz 224-226). Buna mukabil beşerî aşk ekseninde cinsel duyuların, şehvetin ve eylemin kadın-erkek ilişkileri ekseninde yansıtıldığı şiirlerde erotizmin sınırlarını zorlayan şairler cinselliği bazen açıkça bazen de mazmunlarla tasvir ederek ifade etmişlerdir. Kadın güzelliğinin betimlenişine, sevişme sahnelerine, hatta zıfâf gecelerine yer verildiği bazı şiirlere de rastlanmıştır. Bedensel haz ve cinselliğin erotik düzeyde işlendiği şiirlerin yanında aşk arzusu ekseninde ele alınan şiirler de bulunmaktadır (Silay 78-79-80). Aşağıdaki beyitte içki meclisinde kendisiyle sarmaş dolaş olan, içen, naz u niyazlarda bulunan ve sevgilisine öpücükler kondurup buseler veren bir sevgili portresi çizen Nedîm, sevgilinin bu sınır tanımayan davranışlarının, mecliste zevkin doruklara çıkmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır:

Niyâz u nâz u nûş u bahş u ibrâm-ı kenâr u bûs

Bu gün meclisde zevkin böyle tûfân olduğun gördük (Gölpınarlı 299).

Şehvet, divan edebiyatında genellikle mesnevi ve şehrengizlerde karşılaşılan bir kavramdır. Fakat Nedîm, bu kavrama gazellerinde de yer vererek bu konuda farkını ortaya koymuştur:

Güşâd et düğmemi pîrâhenim aç sînemi yokla

Hele gör neylemiştir bana şemşîr-i nigâhın gel (Gölpınarlı 310).

Nedîm Divan şiiri için yenilikçi bir adım olarak görülebilen bir söylemi aşağıdaki şarkıda ortaya koymuştur. Sevgiliyi soğuk havadan dolayı koynuna davet eden Nedîm onu kucağına alıp sinedeki yaranın ateşiyle ısıtmak istemiştir. Artık idealize edilmiş soyut sevgili ete kemiğe bürünmüş kucaklanan, koyna alınan bir zevk nesnesine dönüşmüştür.

Yetmez mi sana bister ü bâlîn kucağım

Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım

Ateşlik eder sana bu sînemdeki dâğım

Serd oldu havâ çıkma koyundan kuzucağım (Gölpınarlı 370).

Sevgilinin yüz güzelliği ve ruhu besleyen niteliklerinden bahsedilirken cinsel haz uyandıran uzuvlarının da belirtilmesi Nedîm'in yeni sevgili tipine uygun bir söylemdir:

Sâk u sürîn gabgab u leb meşrebimcedir

Ser-tâ-be-pây hâsılı hep meşrebimcedir (Gölpınarlı 270).

Nedîm'in erotik bir hazzı romantik bir söylemle eritmesi üslubundaki zarafet ve hüner sahibi bir şair olmasıyla izah edilmiştir:

İşittim dür sadef pirâhenin çâk eyleyip çıkmış

Meğer ol dil-ber-i sîmin-beden deryâyâya girmiştir (Gölpınarlı 276).

Divan şiirinde mecazi sevgili karşısında pasif durumda bulunan âşık, onun tasarrufları dahilinde hareket etmektedir. Âşığın elinden gelen ancak onun ayağının tozuna yüz sürmekten ibarettir. Nedîm âşığa belli etkin payeler yüklemektedir. Mecazi aşıkta sevgilinin kapısının önünü ancak görebilen âşık, Nedîm'in şiirinde sevgiliyi cinsel obje olarak da görmektedir. Dünyevi haz ve şehvet şairin beyitlerinde sıklıkla yer almaktadır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilisinin tüm vücudunu kucağına almadan tam olarak mutlu olamayacağını ve vuslata eremeyeceğini belirtmiştir:

Ayîne gibi sîr olamam hân-ı vuslâta

Âğûşa yârimin bütün endâmın almadan (Gölpınarlı 318).

Aşağıdaki beyitte şair, sevgiliyi kucağına almakla kalmamış daha ileri giderek sevgilinin elbiselerini çıkarmış ve onunla halvet olmuştur. Nedîm bu beyitte erotik bir sahne tasviri yaparak yaşadığı hazzı ortaya koymuştur:

Soydum o mehin câmesin busesin aldım

Vakt oldu müsâ'id günümü yaza düşürdüm (Gölpınarlı 368).

Sevgilinin yanaklarından öpmesinden çok fazla tatmin olmayan şair asıl zevk ve hazzı sevgilinin dudaklarında aramıştır. Çünkü sevgilinin dudağı bambaşka bir lezzeti barındırmaktadır:

Bûsesinden gayri bir lezzet var öpmekde lebin

Âşık sorsan sebeb ol zevke düşnâmın bilir (Gölpınarlı 283).

Sevgilinin bedeni karşısında ateş gibi yanan âşık için günün ve güneşin yakıcılığının bir anlamı kalmamıştır:

Revâc-ı mihri şikest etti sîne-i sâfın

Amûd-ı subha halel verdi sâk-ı şeffâfın (Gölpınarlı 300).

Şarabın etkisiyle kendini kaybeden ve mahrem yerlerini fütursuzca sergilemeye başlayan dilberin bu hali, âşığın ilgisini çekmiştir:

Şöyle mest olmuş ki açılmış girîbân-ı kabâ

Nâfdan tâ bendegâh-ı hançer-i fulâde dek (Gölpınarlı 302).

İçki, Meyhane ve İşret Meclisi

Şarap, divan şiirinin en önemli hazlarından birini teşkil etmektedir. Şarap, klasik şiirde içki meclislerinin olmazsa olmazlarından olup baş döndürücü, keyif verici, dertleri giderici ve ilham verici bir unsurdur. Tasavvufta ise şarap, sembolik kullanımıyla ilahi aşk manasında şiirde yerini almıştır (Kuzu 962). Divan şiirinde şarap hem maddi hem de manevi hazzın kaynağı olarak kullanılmış bu yönüyle sarhoşluk hali kutsanmıştır. Hazzın ve kaçışın nesnesi olan şarap, sevgilinin uzak ya da yakınlığı ile sahne almıştır.

Harabat rindliğin ayrılmaz bir parçasıdır. Bunu iki manada anımsamak gerekmektedir. Harabat birinci olarak aşk uğruna malını, mülkünü, vücudunu, makam ve şöhretini feda etmiş, harap olmuş anlamındadır. İkinci olarak da dış manasıyla meyhane, iç manasıyla dergâh demektir. Dolayısıyla harabat, meyhane müdavimi yahut uzak anlamıyla mürid manasında kullanılmaktadır (Mengi 264). Tasavvufi şiirlerde ele alınan şarap ve meyhane, epiküryen hazzın kaynağı olarak beyitlere yansıtılmıştır:

Yine mestâne gelin azm-i harâbât idelüm

Hizmet-i pîr-i mugân ile mübâhât idelüm (Avnî G 52/1).

(Gelin, yine mest olmuş bir halde meyhanenin yolunu tutalım. Orada bulunan meyhaneciye hizmette birbirimizle yarışalım.)

Buna mukabil Nedîm ise aşağıdaki beyitte anlık keyfin, dünyevi zevk ve hazzın kaynağı olarak gördüğü içki meclislerinden kendi tabiatınca uzak duramayacağını ifade etmektedir:

Bezm-i şarâbdan geçemem doğrusu Nedîm

İşret tabi'atımca şarab meşrebimcedir (Gölpınarlı 271).

Nedîm'e göre şarap sadece âşığı rahatlatan ve coşturan bir nesne değildir. Aynı zamanda sevgili de şarabın etkisiyle neşelenip şuh davranışlar sergilemektedir. Divan şiirinde mestane sevgili tasvirine sıkça rastlanmaktadır.

Şarâb-ı âteşinin keyfi rûyun şu'lelendirmiş

Bu hâletle çerâğ-ı meclîs-i mestân mısın kâfir (Gölpınarlı 282).

Şeri hükümlerin yürürlükte olduğu Osmanlı'da Ramazan'da içki içilmesi hoş karşılanan bir durum değildir. Dolayısıyla Ramazan'da âşık içkiden uzak durmaktadır. Fakat bu dönem onun için çok çileli geçmektedir. Ramazan ayının ardından gelen bayram ile

yasaklar önündeki engeller kalkmıştır ve âşıklar tabiatlarınca hareket etmeye devam etmişlerdir:

Iyd oldu rûze-i gama iftâr vaktidir

Devr-i piyâle geşt-i çemen-zâr vaktidir (Gölpınarlı 285).

İçkiyi hazza dönüştüren Nedîm bu beyitte zevk ve sefa düşkünlüğüyle, dert ve kederden kaçmak için içkiye yönelik coşma arzusunu dile getirmiştir.

O şûhun sunduğu peymâneyi redd itmeziz elbet

Anunla böylece 'ahd etmişiz peymânımız vardır (Gölpınarlı 272).

Nedîm cennete gitmek için dünyayı kendine zindan eden zahide anlam verememiştir. Dünyevi zevk ve hazzı yaşamının temeline koyan şair, bir kadehle dertlerden kurtulup hayatı cennet yapmayı savunmuştur:

Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behiştten

Biz bir kadeh şarâb ile def'-i gam eyleriz (Gölpınarlı 291).

İslam inancı ekseninde içkiye olumsuz yaklaşılması sebebiyle meyhaneler, kasvetli ve sıkıntılı mekanlar olarak görülmüştür. Fakat Nedîm, meyhaneleri, içinde çok farklı güzelliklerin ve ferahlığın barındığı mekanlar olarak ifade etmiştir:

Mey-hâne mukassî görünür taşradan ammâ

Bir başka ferah başka letâfet var içinde (Gölpınarlı 338).

Sazlı sözlü ve içkili muhabbetin adresi olan eğlence yerleri hazzın ve zevkin ana mekânlarıdır. Gece tamburi eşliğinde çalgıcının dizlerinden hiç inmediğini söyleyen Nedîm, bu eğlence gecesinden büyük zevk aldığını söylemiştir:

Zevklendik gece tanbûru biraz söyletdik

Mutribın inmedi zâlim ser-i zânûsundan (Gölpınarlı 326).

Bahar ve Tabiat

Divan şiirinin bir başka ilham kaynağı tabiattır. Tabiata zengin ve renkli tasavvur ve çağrışımlarla anlam kazandıran divan şairleri tabiatı hayattan haz almanın bir parçası olarak görmüşlerdir. Gülistan, gülşen, bağ, çemen, laleazar, cuy, Lale Devri'nde Sadabad bahçeleri ile tabiatı hazza dönüştüren Nedîm, bu kavramlarla eğlence ve zevki irtibatlandırmıştır. Bahar mevsiminin gelmesiyle tabiat canlanmıştır, günler uzamıştır, tazelik ve mis kokularıyla gül ve çiçekler açmıştır. Dolayısıyla iştret meclisleri zevk ve sefaya dair coşkun günleri yeniden yaşamaya başlamıştır. Bunun yanında bahar ve tabiat, tasavvuf ehli için Allah'ın güzelliğinin bir parçası olup maddi hazdan ziyade manevi hazzın kaynağı olmuştur:

Zeyn oldı dürlü reng ile ferş-i zümrüdin

Saçıldı âleme yine gencîne-i Hudâ (Bursalı Rahmi Çelebi 275).

(Zümrüt gibi yeşil olan yeryüzü, çeşitli renklerle süslendi; dünyaya yine Tanrı'nın hazinesi saçıldı.)

Baharın gelmesiyle kurulan eğlence meclisleriyle oluşan zevk ve hazzı ziyadesiyle yansıtan Nedîm ise, Sadabad eğlencelerini şiirlerinde oldukça zengin ve canlı bir şekilde ifade etmiştir:

*Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâ-şâda
Gidelim serv-i revânım yürü Sad-âbâd'a
İşte üç çifte kayak iskelede âmâde
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'a* (Gölpınarlı 377).

Nedîm İstanbul'u cennetten bir parça olarak betimlemiştir. Aşağıdaki beyitte, parkları bahçeleri mesire yerleriyle insanı büyüleyen şehir, şairin ruh dünyasında da mutluluk ve keyfin sembolü olmuştur:

*Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne halet bu ne hoş âb u hevâdır* (s. 89).

Nedîm İstanbul'a olan hayranlığını dile getirirken o dönem İstanbul'unun eğlencesiyle, tabiatıyla ve mimarisıyla baş tacı olan mesire alanı Sadabad'ı da tüm güzelliklerin toplandığı, keyif ve mutluluğun mekânı olarak tasvir etmiştir:

*Ne münâsib yere durmuş o tavanlı köprü
Cümle gözden geçirir seyre gelen hûbânı
Pek safâ kesb edecek tekye hele Hayr-âbâd
Cümle zevk ehli onun zümre-i dervîşânı* (s. 79).

Aşağıdaki şarkıda kış mevsimi boyunca içe kapanan Nedîm, baharın gelmesiyle coşmaktadır. Zevk ve eğlence meclislerinin kurulmasıyla hayat cennete dönmüş sevgili Sadabad'a davet edilmiştir. Nedîm bu ortamda şarap içip çılgınca eğlenerek hayattan zevk almayı ummaktadır:

*Gülelim oynayalım kâm alalım dünyâdan
Mâ-yı tesnîm içelim çeşme-i nev-peydâdan
Görelim âb-ı hayât akdığım ejderhâdan
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâda* (Gölpınarlı 377).

Baharın gelişiyle sadece tabiat canlanmamaktadır. Rengarenk çiçekler, cıvıl cıvıl öten kuşların yanında işret meclislerinde mey sohbetleriyle kendinden geçen insanlar da baharın habercisi olmuştur. Bahar, zevkin coşkunluk ve eğlencenin müsebbibi olmuştur:

Bahâr eyyâmudur zevk-i gülistân vaktidir şimdi

Açıldı lâleler seyr-i cırâğan vaktidir şimdi (s. 368).

Baharın bitmesiyle Nedîm'in hafızasında kalan sadece güzel günlerin hatıralarıdır. Hatıralarıyla yaşamaya çalışan Nedîm, eğlence meclislerinin vazgeçilmez çalgısı tefle dertleşerek eski günleri hüznlenerek yad etmiştir:

Kanı o geceler o tarablar terâneler

Ey def anup o zevki döğünmez misin dahu (s. 348).

Şiirinin temelinde zevki ve hazzı koyan Nedîm, özellikle konu tabiat ve bahar olunca coşkunun zirvesine çıkmıştır:

Iyd ola fasl-ı bahâr ola da Sad-âbâd'ın

Zevkini eyleyeyim sıhhat olur bana harâm (s. 48).

Nedîm'in şiirlerinde bahsettiği tabiat unsurlarından biri de denizdir. Şair aşağıdaki beyitte elde şarap bardakları kayıkla yapılan boğaz gezintisinin güzelliğini ve insana verdiği hazzı anlatmıştır:

Ne hoş nümâyış olur rûy-ı bahre bu zevrâk

Bat-ı şarâb iledir zevki âlem-i âbın (s. 329).

Nedîm İstanbul'da yaşamının keyfini şiirlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitte Nedîm, iki deniz arasındaki muhteşem tabii güzelliğiyle İstanbul'u eşsiz benzersiz bir şehir olarak betimlemiştir:

Bir geöher-i yektâdur iki bahr arasında

Hurşîd-i cihân-tâb ile tartılsa sezâdur (s. 89).

Bahar gelince işret meclisleri kurulmuştur ve içkisiz bir an bile tahayyül edilememiştir. Herkesin sarhoş gezdiği, zevk ve hazzın doruklarda olduğu bu zamanda Nedîm, içkiye tövbe etmenin pişmanlığını aşağıdaki beyitte şu şekilde ifade etmiştir:

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi

Zannım budur ki sen de peşîmansın ey gönül (s. 309).

Sonuç

Hazcılık olarak da tanımlanan Eski Yunan felsefe akımlarından Hedonizm, dünya edebiyatlarının muhtelif dönemlerinde etki alanı oluşturmuştur. Hedonizm'in iki biçimi olan Aristippos'un dünyevi hazcılığının ve Epikür'ün manevi hazcılığının felsefi izleri klasik Türk edebiyatında da görülmüştür. Klasik Türk şiirinde haz kavramı, bazen manevi boyutuyla, bazen dünyevi perspektifte, bazen de her ikisi iç içe ve girift bir şekilde yer almıştır. Osmanlı

İmparatorluğu'nda dinin şekillendirdiği ve maneviyatın ön planda olduğu şiirlerde görülen Epikür tarzı hedonizm, zaman zaman kimi divan şiirlerinde anlık ve geçici hazzın öncelendiği Aristippos'un temellendirdiği hedonizme dönüşmüştür. Özellikle zevk ve eğlence etkinlikleriyle anılan Lale Devri'nde, dönem edebiyatına ve sonraki dönemlere kalıcı bir iz bırakan Nedîm, benliğini ihata eden aşk, sevgili, şarap, meyhane ve işret meclisleri gibi klasik Türk edebiyatının vazgeçilmez kavramlarını kendi zaviyesinde şekillendirerek dünyevi hazza dönüştürmüştür. Nedîm'in dünya algısı ve sanat anlayışı, klasik Türk edebiyatının çeşitli dönemlerinde yaşamış divan şairleriyle benzerlik gösterse de Nedîm'in şiiri diğerlerine nazaran daha yoğun dünyevi çizgiler taşımıştır. Canlı ve renkli anlatımı ile günlük yaşamın reel unsurlarını somut bir şekilde ele alan Nedîm'in, zaman zaman hedonist bir duyuşla anlık, bedensel ve dünyevi hazlara yöneldiği görülmüştür. Bu yönüyle klasik Türk şiirini yeni bir zemine taşıyan şair, şiir teknik ve muhtevasında ortaya koyduğu özgünlükle edebî bir ekol olmayı başarmıştır.

Kaynakça

- Acijukiewicz, Kazimierz. *Felsefeye Giriş*. Çev. Ahmet Cevizci. Ankara: Gündoğan Yayınları. 1994.
- Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *DİA* 9, İstanbul. 1994. s. 389-427.
- Boranoğlu, Turan. "*Bursalı Rahmî Çelebi Divânı'nın Tahlili*". Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi, 1997.
- Budak, Ali. *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay. Dağ. 2018.
- Cevizci, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi*. Bursa: Asa Kitabevi. 1998.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları. 2001.
- Ersoylu, Halil. *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 1989.
- Ergün, Cengiz. "Emeviler ve Osmanlı Devleti Yönetimi Altında Şam: Bir İslam Şehri Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10.52 (2017): 380-88
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Nedîm Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi. 1951.
- Gönel, Hüseyin. "Divan Şiirinde Sevgiliye Dair". *Turkish Studies* 5.3. (2010):208-22.
- Kaplan, Mehmet. "Nedîm'in Şiirlerinde Mimari Eşya ve Kıyafet". *İstanbul Enstitüsü Dergisi* III. (1957): 235-50.
- Kuzu, Fettah. "Klâsik Şiirde Şarap Kavramı ve Fehîm-i Kadîm'in "Şarâb" Redifli Gazeli Üzerine Bir Tahlil Denemesi". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13.4 (2014): 961-72.
- Mazıoğlu, Hasibe. *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2018
- Mengi, Mine. "Eski Edebiyatımızdaki Bazı İnsan Tipleri". *Tarih ve Toplum* 12 (1984): 51-56.
- Pala, İskender. *Şair Fatih: Avnî Fatih Sultan Mehmet*. İstanbul: Metropol Yayınları. 2002.

- Sarfati, Metin. "Rasyonalite ve Neoklasik Kuram". *Ekonomik Yaklaşım Dergisi* 16.57 (2015): 103-30.
- Sılay, Kemal. *Nedîm and the Poetics of the Ottoman Court*. Indiana: Indiana University.1994.
- Tilley, John J. "Hedonism, Encyclopedia of Applied Ethics 2nd edition". San Diego: Academic Press (2012): 566-73..
- Ünal, Sevtap ve Ceylan, Cem. "Tüketicileri Hedonik Alışverişe Yönelten Nedenler: İstanbul ve Erzurum İllerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22.2 (2008): 265-83.